

УДК 821.161.2

О. Б. Піскунова

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

Містична фокалізація «Арабесок» Миколи Хвильового

Піскунова О. Б. Містична фокалізація «Арабесок» Миколи Хвильового. Стаття присвячена аналізу новели М. Хвильового «Арабески» у площині жанрового феномену містичної сфери, структурованої імманентною містичністю арабесок як виду мистецтва.

Ключові слова: арабески, орнамент, візерунок, містика.

Пискунова О. Б. Мистическая фокализация «Арабесок» Микола Хвильёвого. Стаття посвящена анализу новеллы М. Хвильёвого «Арабески» в плоскости жанрового феномена мистичной сферы, структурированной имманентной мистичностью арабесок как вида искусства.

Ключевые слова: арабески, орнамент, узор, мистика.

Piskunova O.B. Mystical focusing «Arabesques» by Mikola Khvylevyi. The article analyzes the novella «Arabesques» by M. Khvylevyi in level of genre phenomenon of mystical sphere, which was structured with the immanent mysticism of the arabesques as a kind of art.

Keywords: arabesque, ornament, tracery, mysticism.

Проблема пізнання таємничого, невідомого, містичного завжди викликала інтерес людства. Цілком природно, що за часів нового розвитку модернізму у 1920-х роках містика проникає в усі галузі культури та, зокрема, в літературу. Адже вона як особливий рід релігійно-філософської пізнавальної діяльності поза межами звичайних способів пізнання істини (дослідження, чистого мислення, авторитету) [30] допомагає розкрити сутність людського існування та розкодувати метафізику буття.

Митці створюють модель складної внутрішньої драми особистості з розколотою свідомістю, намагаються відтворити динаміку внутрішніх змін такого «я». На перший план виходить концепція нової людини, що поєднує відчуття самотності й непотрібності з вітаїстичною закоханістю у буття взагалі й майбутнє, зокрема. Репрезентантом містичного досвіду стає містичний текст, що перетворюється на поле проблематизації відношення свідомості індивіда, який володіє певним трансцендентним досвідом, і мови, яку завжди треба пристосовувати до вираження цього досвіду.

Блискучим представником тогочасної плеяди митців-містиків був Микола Хвильовий, творчість якого просякнута містичними шуканнями, релігійними й антропософськими інтенціями. Творчий здобуток письменника, котрий захоплювався вченнями Рудо-

льфа Штайнера та Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, наповнений містичними проявами, що представлені на всіх рівнях тексту.

Миколу Хвильового можна по праву вважати однією з найзагадковіших постатей української літератури доби «Розстріляного Відродження», адже його творчість — це інтелектуальна творчість, її неможна читати поверхнево, буквально, бо «письменник — не американська машинка, а твори його — не полтавські галушки!» [19:71]. Саме цей аспект прози М. Хвильового вже багато десятиліть бентежить літературознавців, спонукаючи до нових досліджень. Його намагаються розглядати крізь призми ідеології та політичних поглядів, художньо-естетичних смаків, інтертекстуальності, метафізики й антропософії, свідченням чого є роботи Віри Агеевої [1; 2], Юрія Безхутрого [3], Григорія Грабовича [7], Тамари Гундорової [8], Олени Муслієнко [11; 12], Юрія Шаповала [24], Юрія Шевельова [25] та інших літературознавців. Однак містична складова творчості письменника на сьогоднішній день залишається майже поза увагою науковців. Певні аспекти містицизму досліджували Аліна Землянська [9], Леонід Плющ [14; 15], Галина Хоменко [20; 21; 22; 23], проте більшість містичних кодів письменника іще не розкриті.

Не є винятком і новела «Арабески» (1927), що стала об'єктом нашого досліджен-

ня. Предметом статті є арабесково-містичні коди тексту. Мета — їх розшифрування у фокусі інтерпретації арабесок як універсального мистецького феномену. Це передбачає розв'язання таких завдань:

– з'ясувати іманентну містичну сутність арабесок та відстежити закономірності її вияву в діяхронічному вимірі;

– зафіксувати головні точки орнаментально-арабескового мислення М. Хвильового у тексті та розкрити їх містичний сенс.

Загальновідомим є визначення арабесок як орнаменту в живописі й архітектурі, що виражений у химерному поєднанні форм, кольорів, тварин, чудовиськ, різних предметів і знарядь, створений більше фантазією митця, ніж узятих із життя [30]. Певно, саме химерність арабесок призвела до того, що, наприклад, у XIX столітті філософи ототожнювали їх із зовсім різними поняттями: зримою музикою, індійською архітектурою, барвистою тканиною тощо [4:49]. І навіть сучасні словники різних видів мистецтва не дають єдиного визначення арабесок.

Так, у балеті арабеск відносять до однієї з основних фігур класичного танцю, коли танцівник опирається на одну пряму ногу, а інша, також пряма, тягнеться назад і вгору [5; 32], тобто танцівник ніби намагається стати частиною химерного плетива навколишнього світу, поєднати небо й землю.

У музиці арабескою називають жанр інструментальної п'єси витонченого, примхливого характеру з візерунковою фактурою та щедрим візерунковим мелодійним малюнком [6; 32], звуки у таємничий спосіб перетворюються в засоби візуалізації, а мелодія стає мінливою та непередбачуваною, як саме життя.

Стародавній візерунок зазнає трансформації за часів Відродження, коли його не лише почали використовувати в оздобленні споруд тогочасної Європи, але й додали до нього нових елементів, завдяки яким арабеска стає основою ренесансної алегоріки й ієрогліфіки. Вона розглядається митцями не як частина оздоблення витвору мистецтва, котре саме по собі не містить ніякого смислового навантаження у процесі рефлексії, а як самостійне мистецтво, сповнене таємничого змісту. Арабеска, за Кантом, уособлює *pulchritudo vaga* (вільну красу), яка не зображує певний об'єкт, але є самодостатньою та не залежить від предмета, приєднаного до неї зовні [10:67].

Середньовічну арабеску починають порівнювати, а іноді навіть ототожнювати з гротеском, оскільки за видимою абсурдністю прихований алегоричний містичний сенс, прагнення до якого наділяє візерунок не просто вільною, а божественною красою [31:350].

Є. А. Бекназарова вважає, що в літературі арабеска, як синонім гротеску, вживалася для позначення химерного й дивного. Розділити ці два поняття вперше спробував Ф. Шлегель, який убачав в арабесках «свідоме розрізнення й єдність колориту» [4:49]. На думку філософа, арабеска для поета є «лише натяк на вище, безкінечне, ієрогліф єдиної вічної любові та священної життєвої повноти твірної природи» [28:402].

Микола Хвильовий у своїй творчості використовував таємничу красу арабески-гротеску, яка допомагає пізнати Бога у собі, відшукати своє місце у Всесвіті. Він не сприймає середовище «халатників», котрі не здатні до пошуку справжньої істини, та вважає, що вона відкривається лише тоді, коли вдається поринути за межі розуму [21:105]. Арабеска у цьому розумінні постає візуалізованою моделлю «безумної подорожі», химерність якої полягає у проявленні «апології безуму поряд із запереченням розуму» [21:105].

Письменнику вдається створити дивовижне переплетіння елементів словесного орнаменту за принципом дуже тонкої, ледь помітної грані між реальним та ірреальним, коли дійсність міцно переплітається зі спогадами, снами та оповіданнями наратора. Це неодмінно викликає алузії на мрійливі, навіяні напівсном стародавні арабески, основними джерелами натхнення яких вважаються «Метаморфози» Овідія та знаки Зодіаку, чим і пояснюється притаманна їм химерність [13]. Містичності додає таємниця повноти твору, адже автор лише натякає, що пише роман [18:396], але достеменно невідомо, чи це письменник удався до такого прийому, чи до нас дійсно дійшла лише незначна частина тексту.

Автор-містик виступає одночасно як шифратор закодованого тексту і дешифратор відкритої ним таємниці світу. «Не тільки твір мистця роздвоєний на буквальный та художній «зміст», а й світ, ним зображуваний, роздвоєний на видимому й невидимому реальність, і видима реальність виявляється лише знаком істинної реальності» [14:132].

А. Шопенгауер говорив: «Кожен, хто писав геніально, бачив духів. Адже якби він сприймав дійсність, прилаштовувався до людської думки взагалі чи до хиб свого часу, то не висловлювався б так влучно кожним словом всупереч і цій думці, і цим хибам...» [29:322]. Ця сентенція дає можливість схарактеризувати прозу Миколи Хвильового як чисте мистецтво, якому притаманні самоаналіз власних страждань, прагнення руху та змін. Усе це породжує власний стиль, побудований на поєднанні непокданого, парадоксі, стиранні граней між реальністю та ірреальністю.

За допомогою цілої низки асоціацій і символів автор створив «універсальну картину світу», іншу реальність, яка є частиною «художньої мікрогалактики з усіма її буттєвими, духовно-ментальними, ірраціональними вимірами» [27:23]. «І мені, Сатурнові, не божеству, що біжить у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією, мені радісно сказати, що тут увесь я: із своєю мукою, із своїм “знаю”, із своїми трьома кільцями: віра, надія, любов» [18:413].

Парадокс арабесок полягає у тому, що їх елементам притаманні одночасно «зв'язаність» і «автономія». Це дозволяє візерунку виконувати функцію медіації між реальністю та художньою вигадкою [31:349]. У новелі подібно до стародавніх арабесок дивним чином переплітаються протилежності: бурхлива повінь і хмари, вода й вогонь, схід та захід, село й місто, мовчання й говоріння, море й суша, весна й осінь, божественне й диявольське, реальне та ірреальне тощо. А відтак проглядаються спроби М. Хвильового поєднати непокдане.

Недаремним є також звернення автора до Іспанії, адже саме в іспанській культурі та, зокрема, в поезії дивним чином поєдналися традиції Європи й Азії, вона, «поєднуючи у собі всі нові європейські стихії не зі стародавньою, а з арабською стихією, з магометанським матеріальним початком, утворила в кінці заходу світ неймовірно особливий, якусь-то суміш Європи зі Сходом, де усе європейське перебільшувалося, де релігія духовна перейшла у фанатизм магометанський» [26:24-25].

Під впливом арабських казок в Іспанії з'являється лицарський роман, де постає блискучий світ безмежної магії, де змішуються усі народи, країни й імена, де відбувається алхімічне перетворення персонажа реального

у всемогутнього героя. Саме з арабесками Степан Шевирьов ототожнює візерунки іспанської літератури, в якій порівняння не вигадані, а несподівані, як блискавки фантазії, вони, радше, плід таланту винахідництва [26:35]. За цими ознаками новелу М. Хвильового можна визначити як арабескову, оскільки в ній талант винахідництва проявлений у містичному й несподіваному «запаху слова».

В арабському мистецтві арабеска є основним візуальним символом складного шляху до вищої істини [17], а сама ідея плетива перекликається з уявленнями ісламських богословів про «вічно продовжувану тканину Всесвіту» [16], ототожнюється з вічністю буття, оскільки арабеска будується на повторенні й примноженні одного або кількох фрагментів візерунку. Такий спосіб утворення фактично виключає існування фону, адже один візерунок вписаний в інший, закриваючи поверхню [16]. З цієї позиції спогади і роздуми наратора в новелі М. Хвильового постають як самостійні елементи орнаменту, що доповнюють та увиразнюють химерність орнаменту. Навіть епізоди бесід Nicolas'a й Марії можуть бути прочитані не як загальне обрамлення тексту, а як його рівнозначні частини, що іноді виринають крізь інші елементи загального візерунку.

Арабеска для письменника є певною моделлю макрокосму, де переплетені долі, життя, думки, історії та цілі тисячоліття. Простій людині важко збагнути таку могутність і загадковість Всесвіту, тому ліричний герой Nicolas розгублений, адже розуміє дріб'язковість матеріального світу і поки не здатен усвідомити велич та безмежність буття [9:74]. Тому «все це мчить в химерному колі асоціацій і пливе, мов Сатурн у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією і все, що тут, на землі, загубилось у хаосі планетарного руху і тільки ледве-ледве блищить у свідомості» [18:415].

Л. Плющ у своїх дослідженнях робить висновок, що «Арабеска» є найпасивнішим орнаментом, який відповідає магичній ідеї долі, покірності їй. У Хвильового цей аспект поєднується з античним, єгипетським, індійським, перським та європейським початками, відтворюючи спіральну єдність шляху різних культур людства. «Це єдність безконечного внутрішнього простору магичної культури арабесок та діофантових рівнянь, сковородинського простору серця й безкінечного простору

фаустівського з його центральним символом далечини, куди пенід амазонкою посилає мисль» [14:307-308].

Арабесками пронизана вся новелістика Миколи Хвильового. Вони представлені плетивом різноманітних елементів мови й навіть різних мов. «Калямбурна» (Л. Плющ) гра фонемами, коренями слів, іменами та символами є частиною цього плетива [14:250]. Слова у новелах письменника переплітаються в дивовижному візерунку, створюючи неймовірне — «запах слова» та переплітаючись з іншими літературними здобутками не лише самого М. Хвильового, але й інших письменників.

Таким чином, в «Арабесках» автору вдалося створити містичний візерунок, химерну модель макрокосму, у якій переплітаються час і простір, поєднуються матеріальний світ і незбагненне потойбіччя. Миколі Хвильовому вдалося умістити в одному невеликому тексті увесь світ з його історією, здобутками, надбаннями, думками. У новелі переплетені різні історії, жанри, часи й настрої, що створюють дивовижні мережані арабески. Письменник перетворив слово на містичний код, який має багатоаспектність та багатозначність. Він наповнює слова життям, перетворюючи їх на «постріл мушкетона». Він не просто кодує слова, а проявляє, одночасно ховаючи, себе в них.

Література

1. Агеева В. Апологія модерну : обрис ХХ віку : статті та есеї / В. Агеева. — К. : Грані-Т, 2011. — 408 с.
2. Арабески Миколи Хвильового : оповідання та новели / М. Хвильовий ; [авт. передмови : В. Агеева]. — К. : Грані-Т, 2010. — 157 с. : іл.
3. Безхутрий Ю. Хвильовий : проблеми інтерпретації. / Ю. Безхутрий. — Х. : Фоліо, 2003. — 495 с.
4. Бекназарова Е. Арабески. / Е. Бекназарова // Литературная энциклопедия терминов и понятий : [под ред. А. Н. Николюкина. Ин-т научн. информации по общественным наукам РАН]. — М. : НПК «Интелвак», 2001. — Ствб. 49–50.
5. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. — К. : Студия «Ковчег», 2009. — 1 электрон. опг. диск (DVD-ROM) : цветн. : 12 см. — Системн. требования: Pentium 500 Мгц или выше ; 64 Мбайт RAM ; видеоадаптер SVGA; DVD-ROM. — Назва з контейнера.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1728 с.
7. Грабович Г. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового [Електронний ресурс]. / Г. Грабович. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.kritiki.net/2003/06/22/simvolichna-autobiografiya-u-prozi-mikoli-xvilovogo>.
8. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. — Львів : Літопис, 1997. — 297 с.
9. Землянська А. Топоси сакрального в художній прозі Миколи Хвильового / А. Землянська. — Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2013. — 231 с.
10. Кант И. Критика способности суждений. / И. Кант // Сочинения. В 8 томах [под общ. ред. проф. А. В. Гулыги ; пер. М. И. Левиной]. — М. : Чоро, 1994. — . — Т. 5. — 1994. — 414 с.
11. Муслієнко О. «Вступна новела» Миколи Хвильового : варіанти інтерпретаційних кодів. / О. Муслієнко // Наукові записки. Т. 17. : Філологія / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 1999. — С. 50—54.
12. Муслієнко О. Идеологема «світ–театр» у семіосфері абсурду Миколи Хвильового («Лілюлі») / О. Муслієнко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Вип. 44. Ч. 1. — 2008. — С. 281—290.
13. Пахомова А. Арабески и стиль «шинуазри» в текстиле Франции XVIII века [Электронный ресурс]. / А. Пахомова. // История театрального костюма с Анной Пахомовой. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.muzcentrum.ru/news/2011/10/item5474.html>.
14. Плющ Л. Його таємниця, або «Прекрасна ложа» Хвильового / Л. Плющ — К. : Факт, 2006. — 872 с.
15. Плющ Л. Кабалістична символіка у Хвильового / Л. Плющ // Філософська і соціологічна думка. — 1994. — № 1—2. — С. 59—73.

16. Средневековая художественная культура. Византия. Исламский мир [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://mirasky.h1.ru/>.
17. Трессидер Д. Арабеска. / Д. Трессидер. // Словарь символов. [пер. с англ. С. Палько]. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. — С. 16.
18. Хвильовий М. Арабески. / М. Хвильовий // Твори в п'ятьох томах [заг. ред. Г. Костюка]. — Нью-Йорк-Балтімор-Торонто : Об'єднання Українських письменників «Слово» і Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978. — . —
Т. 1. — 1983. — С. 393—415.
19. Хвильовий М. Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян» / М. Хвильовий // Твори в п'ятьох томах [заг. ред. Г. Костюка]. — Нью-Йорк-Балтімор-Торонто : б'єднання Українських письменників «Слово» і Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. — . —
Т. 4. — 1983. — С. 69—83.
20. Хоменко Г. Загадкова смерть як конструктивна точка «Вступної новели» Миколи Хвильового / Г. Хоменко // Від бароко до постмодерну : Збірник праць кафедри української та світової літератури [Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди]. — Харків : Майдан, 2011. — Том VIII. — С. 175—186.
21. Хоменко Г. Марія Одигітрія і феномен «безумної подорожі» в українській літературі початку ХХ ст. / Г. Хоменко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. — Х., 2002. — Т. 9. — С. 103—116.
22. Хоменко Г. Сакральна логіка літературного канону в Україні 20-х років ХХ століття / Г. Хоменко // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». — Серія : Філологія. — К., 2000. — Вип. 9. — С. 11—18.
23. Хоменко Г. Танатологічний проект 1920-х в аспекті негативної алхімії / Г. Хоменко // Від бароко до постмодерну : Збірник праць кафедри української та світової літератури [Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди]. — Харків : Майдан, 2008. — Том V. — С. 156—182.
24. Шаповал Ю. Фатальна амбівалентність (Микола Хвильовий у світлі документів ГПУ). / Ю. Шаповал // Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий. Науково-документальне видання [Упоряд. Ю. Шаповал]. — К. : Темпора, 2009. — С. 12—45.
25. Шевельов Ю. Хвильовий без політики [Електронний ресурс]. / Ю. Шевельов — Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Шевельов/26548-1/Хвильовий-без-політики>.
26. Шевырев С. История поэзии [Електронний ресурс]. / С. Шевырев. — Изд. второе. В 2 т. — СПб : Типография императорской академии наук, 1887. — . —
Т. 1. — 1887. — 219 с.
27. Шкандрій М. Про стиль ранньої прози Миколи Хвильового. / М. Шкандрій // М. Хвильовий. Твори в п'ятьох томах ; [заг. ред. Г. Костюка]. — Нью-Йорк-Балтімор-Торонто : Об'єднання Українських письменників «Слово» і Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1980. — . —
Т. 2. — 1980. — С. 7—28.
28. Шлегель Ф. Разговор о поэзии. / Ф. Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах [пер. Ю. Н. Попова]. — М. : Искусство, 1983. — . —
Т. 1. — 1983. — 479 с.
29. Шопенгауэр А. Введение в философию ; Новые пара-липомены ; Об интересном : [Сборник] / А. Шопенгауэр. — Мн. : ООО «Попурри», 2000. — 461 с.
30. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [Електронний ресурс]. — К. : Студия «Ковчег», 2009. — 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM) : цветн. : 12 см. — Системн. требования : Pentium 500 Мгц или выше ; 64 Мбайт RAM; видеоадаптер SVGA; DVD-ROM. — Назва з контейнера.
31. Ямпольский М. Арабески / М. Ямпольский // Ткач и визионер : Очерки истории репрезентации, или О материальном и идеальном в культуре. — М. : НЛЮ. 2007. — С. 347—355.
32. Arabesque // Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://oxforddictionaries.com/definition/english/arabesque?q=arabesque>.